

ПРИКАЗИ
Reviews

Ulf Brunnbauer. *Globalizing Southeastern Europe. Emigrants, America, and the State since the Late Nineteenth Century.*
Lanham: Lexington Books, 2016, 357.

Миграције, као последице глобалних политичких и економских промена постављају све видљивије друштвене, економске, културне, али и безбедносне изазове са којима се савремени свет суочава. Отуда није необично нити неочекивано да питање миграција добија важно место у актуелним политичким и јавним дебатама и постаје видљив предмет интересовања. Наука је већ препознала значај појаве, односно феномена миграција који своје место налази у антрополошким, етнолошким, економским, демографским, историјским студијама. Сагледавање различитих нивоа миграторног кретања, његових узрока и последица, термилошко одређење процеса и актера, покушај дефинисања одређених модела миграција, анализа регионалног, европског и светског искуства миграторног кретања – само су неке од тема које су биле и које и даље јесу предмет научног проучавања.

Савремени изазови несумњиво доприносе појачаном занимању за ове теме и додатно подстичу научну знатижељу и потребу за потпунијим и свеобухватнијим разумевањем самог феномена миграција и друштвено-политичког контекста који то кретање одређује или је, с друге стране, тим кретањем одређено. У том смислу књига Улфа Брунбауера свакако представља важан допринос укупном научном изучавању питања миграција и, пре свега, бољем разумевању друштва и држава суочених са исељеничким процесом. Понуђено истраживање, кроз седам поглавља, даје један свеобухватан преглед миграторног искуства на простору југоисточне Европе у дужем временском периоду, од друге половине XIX века до 60-их година XX века. Аутор иде и корак даље. Миграторно искуство овог простора представља својеврсни оквир за једно дубље сагледавање и разумевање начина функционисања, карактера, усвојених вредности и специфичности друштава и држава овог дела Европе. Такође, праћењем миграција као и одговора на ту појаву, аутор указује на, рекло би се, неизбежно укључивање југоистока Европе у сферу глобалних политичких, економских, културних процеса. Брунбауер је, поред обимне литературе, користио и изворну грађу похрањену у архивима Србије, Црне Горе, Хрватске, Бугарске, Македоније, Немач-

ке. Поред главног текста, књига садржи и списак литературе и извора, индекс и кратку белешку о аутору.

Значај и потребу истраживања миграција и ширину сазнајног простора које оно нуди аутор јасно поцртава у уводном делу књиге (Introduction). Кроз неколико целина у оквиру уводног поглавља, осврнувши се на домете досадашњих истраживања, он препознаје изазове у погледу терминолошког одређења појаве, квалитативног одређења процеса, указује на теоријске моделе који, сваки на свој начин, нуде сазнајне могућности и на предложени оквир (просторни и временски) понуђеног истраживања. Намера аутора да питање миграција и миграторног искуства посматра првенствено и искључиво из перспективе друштва и државе исељења оправдана је чињеницом да управо ова перспектива посматрања нуди нове и дубље сазнајне могућности у погледу разумевања друштава и држава на простору југоистока Европе. Односно, прошлост овог дела Европе не може се разумети без изучавања миграторног искуства. У погледу миграторног кретања акценат посматрања и анализе аутор је ставио, не и искључиво, на прекоморско исељавање усмерено ка Сједињеним Америчким Државама. Масовност, континуитет, бројност исељеничке заједнице, интерес земаља исељења, као и дугорочне последице овог миграторног искуства неки су од разлога оваквог опредељења аутора. Посебна пажња је посвећена простору југословенске државе. Континуитет миграторног искуства, динамика процеса, активна исељеничка политика, могућност давања регионалне перспективе и учачавања специфичности простора и политичких целина учинили су југословенски простор посебно истраживачки интересантним и подстицајним. Напомињући да се миграције морају посматрати у ширем политичком, економском, друштвеном и културном контексту, Брунбауер указује на континуитет миграторног понашања. У том смислу, посебан акценат ставља на потребу разумевања традиције како унутрашњих тако и спољашњих миграција на простору југоисточне Европе, и међуутицаја између процеса и друштава/држава које су се са тим процесом суочавале. Затим, уз напомену да је у фокусу књиге анализа утицаја миграција на друштва југоистока Европе, аутор предочава структуру понуђеног истраживања.

Питањима броја и структуре исељеника, мотива и начина исељавања у периоду од 80-их година XIX века до почетка Првог светског рата, Брунбауер се бави у другом поглављу књиге (*Overseas Emigration from the Balkans until 1914*). Стављајући на пробу низ мо-

дела и теорија који су имали за циљ објашњење и разумевање појаве масовног исељавања са европског континента тј. препознавање оних подстицајних фактора који су утицали на исељавање, аутор потврђује да је искуство народа и држава европског југоистока у том смислу део укупног европског исељеничког искуства. Друштвено-економски, демографски, политички, али и они личне природе, неки су од фактора који су имали подстицајно дејство на одлуку о исељењу. Ипак, Брунбауер препознаје и извесну посебност овог дела Европе уочавајући потребу дубљег сагледавања регионалних специфичности које захтевају препознавање и укључивање неких других фактора који су условили регионалне разлике у интезитету и обиму исељавања. Посебан акценат ставља на питање утицаја демографских промена на исељенички процес и на узроке повезане са аграрним карактером друштва европског југоистока. Економска привлачност Америке и, како аутор примећује, информисаност становништва југоисточне Европе о новим могућностима Новог света, затим и стварање тзв. ланчане миграције остају неизоставни фактори у покушају разумевања феномена масовног исељавања. У анализи начина путовања аутор указује на пословне интересе појединаца и организација који су деловали подстицајно на интезитет и континуитет миграторног кретања.

Полазиште размишљања и интересовања аутора, како је у уводном делу истакнуто, јесте анализа и препознавање утицаја миграција и миграната на друштво и државе исељења, односно боље разумевање тих друштава кроз њихов однос према исељавању као појави и непосредном изазову. У том смислу, Брунбауер је истакао потребу осврта и на одређене аспекте начина живота исељеника у држави имиграције. Стога социјално-економски статус, материјална снага, организованост и подробнија анализа карактера привремености и повратка као једне од уочених специфичности тзв. нове емиграције, јесу предмет анализе овог дела (*To Make a Living in America – and at Home*). Утицај исељених на простор порекла, односно простор исељења опстајао је кроз постојање тзв. транснационалне везе која је емигранте са простора југоистока Европе чинила и даље делом друштва из кога су емигрирали са утицајем на локалне заједнице па и на државе исељења у целини. Овај утицај посебно је видљив кроз повратак исељеника у стари крај, као и кроз слање новчаних дознака, који на један видљив начин утичу, или су то могли учинити, на егзистенцију појединаца, као и на економију, тржиште рада и финансије, па и де-

мографију простора исељења. Исељеници стварају везу која одржава континуитет миграторног кретања и чини крајње исходе појединачних миграција (избор места насељавања, врста радног ангажовања) очекиваним и предвидивим. Аутор такође наводи вишеструки значај исељеничких организација (потпорних, културних, верских) које су, поред утицаја на свакодневицу и живот исељеника у новој средини, представљале и важан фактор у остваривању и очувању транснационалних веза. Избијање Првог светског рата, увођење рестриктивних имиграционих закона у САД-у, учинили су крај масовном исељавању. Смањење броја имиграната са простора југоисточне Европе, тражење нових путева емигрирања, само су неке од последица ових промена. Како Брунбауер истиче, трансатлантске везе, иако ослабљене, ипак опстају, као и последице масовног исељавања, које ће своје место наћи у будућим миграцијама, јавним перцепцијама, политичким одговорима.

Однос држава на простору југоистока Европе према исељеничком процесу и исељеницима до почетка Првог светског рата аутор разматра у четвртом поглављу књиге (*The Politics of Emigration*). Почетак масовног исељавања и миграције унутар простора југоисточне Европе деловали су подстицајно на појаву интересовања затим и ангажовања у правцу успостављања надзора и контроле над процесом и актерима миграторног кретања. Исељеничка политика такође постаје израз препознатих интереса. То је био начин постизања националне хомогенизације, простор за остварење економске користи, али и својеврсно средство за артикулисање националних и политичких ставова и интереса. Упркос сличним мотивима који су подстакли ангажовање држава и влада у погледу одређења према изазову миграција, понуђени одговори и административна решења, како аутор примећује, били су различити. Природа држава и друштва југоисточне Европе, административни капацитети, политички системи, идеологије, перцепције националних интереса и припадности у крајњем исходу обликовали су и давали садржај исељеничкој политици. Интерес, а затим и активно ангажовање уводило је државе и друштва са простора југоистока Европе у сферу међудржавне интеракције кроз неизбежност потребе усклађивања и прилагођавања постављених норми и прописа са оним постављеним у државама транзита и посебно државама усељења. Имплементација прокламоване политике суочавала се, међутим, са низом изазова, оним унутар самог државног апарата, као и оним проистеклим из сукоба различитих интересних група.

У том смислу наглашен је значај и утицај мреже агената као последице и као подстицајног фактора у укупном миграторном процесу. Законска регулатива, административна решења, успостављање транснационалне везе и контакта држава исељавања и усељавања, као и јавне дебате и степен занимања за појаву исељавања у Аустро-Угарској, Турској и независним балканским државама, потврђују тезу о миграцијама као друштвеном феномену који обликује државну и друштвену праксу и самим тим мења и утиче на садржај и карактер простора исељавања. Брунбауер закључује да су управо у овим деценијама пре избијања Првог светског рата постављени обрасци, принципи, институционална решења која ће своје место наћи и у потоњим политикама држава европског југоистока.

У досадашњој анализи аутор је, посматрајући простор југоистока Европе у целини, посебан акценат ставио на простор југословенске државе. У анализи међуратног искуства (*Nationalism, the State and the Emigrants in the Interwar Period*) југословенска држава остаје простор од примарног интереса Брунбауера. Континуитет исељеничког процеса, суочавање са бројним повратницима непосредно након окончања рата, рестриктивна америчка имиграциона политика и свест о бројној исељеничкој заједници у Америци довели су до појачаног занимања а затим и конкретног ангажовања југословенске државе. Југославија је у међуратном периоду водила активну исељеничку политику која је, поред покушаја заштите миграната, увођења пуне контроле над миграторним кретањем, подразумевала и покушај стварања лојалне дијаспоре као предуслова остварења препознатих интереса (националних, политичких, економских) државе. Кроз ову политику, законодавни рад, административно организовање, кроз теоријске дебате које су претходиле и пратиле практично поступање, постаје уочљивија идеолошка основа нове државе. Остварење пуне контроле над државном територијом, јачање административног апарата, перципирање снаге државног јединства и снаге кроз политику националне хомогенизације, неки су од препознатих циљева који свој посебан израз добијају кроз исељеничку политику. Стога је анализа карактера ове политике, јавне перцепције исељавања и исељеништва, изражених очекивања, као и активног односа према исељеничком процесу и његовим актерима, отворила простор за боље разумевање карактера југословенског друштва и државе, политичке праксе, приоритета, усвојених вредности. Аутор нам такође указује и да путем активне исељеничке политике и одно-

са са исељеничком заједницом Југославија улази у свет глобалне политике, размене и међуутицаја. Ипак, то је била и политика суочена са низом изазова и проблема који су били последице унутрашњих противуречности али и карактера и структуре исељеништва пореклом са овог простора. Брунбауер закључује да су резултати југословенске политике били половични. Ипак, у циљу потпуне валоризације постигнутог није довољно посматрати само тренутне и непосредне исходе већ је потребно имати у виду и утицај овог искуства на будућа размишљања, понуђена решења и политичку праксу.

Искуство нове, социјалистичке Југославије са феноменом миграција и његовим различитим манифестацијама током прве две послератне деценије предмет је даље анализе (The Emerging Communist Emigration Regime). Кроз праћење политике југословенске државе према повратницима, односа повратника према новој Југославији, затим праћењем континуитета миграторног кретања и покушаја нових власти да дефинишу и реализују основне политичке смернице у погледу односа са исељеничком заједницом југословенског порекла, аутор уочава опстанак или ослањање на искуства Краљевине Југославије. Дебате, законска решења, учени проблеми и пракса међуратне Југославије послужили су као својеврсни ослонац, извор одређених знања, а у извесној мери и узор новим комунистичким властима. Препознавање потенцијалне економске па и политичко-пропагандне користи од повратника и од исељеника трансформисаних у тзв. „лојалну дијаспору“, за државу која креће пут потпуне политичке и економске трансформације, остаје обележје социјалистичке Југославије. Опет, идеологија, препознати интереси нове Југославије и нова политичка стварност подељеног света остају оквири који су у крајњем исходу обликовали југословенску исељеничку политику током две послератне деценије. Аутор посебну пажњу посвећује деловању матица, исељеничких организација у Југославији које, образоване на републичком нивоу, 50-их година добијају активну улогу у грађењу односа са исељеничком заједницом, а у случају првенствено македонске организације и у промоцији националног идентитета. Праћењем ангажовања југословенских власти крајем 50-их и почетком 60-их година XX века, Брунбауер примећује да се одговори на економске изазове и континуитет исељавања не траже у рестриктивности, већ у извесној либерализацији прописа. Ова либерализација није представљала изненадни политички преокрет, већ је то била последица континуитета који прате политику

и искуство југословенске државе како у процесу миграторног кретања тако и у погледу реакције и односа према њему. Стога и појава гастарбајтера 60-их година XX века и реакција југословенских власти на њих не представљају изненађење нити посебност тренутка, већ логичан наставак, с једне стране, миграторног понашања, а с друге, политичке праксе претходног времена.

Континуитете и обрасце који су пратили исељеничко искуство са простора југоисточне Европе и одговоре званичних политичких структура и јавности на њега, аутор још једном предочава у закључку књиге (Conclusions). Миграција, како закључује, јесте феномен карактеристичан за простор југоисточне Европе, али и феномен који утиче на простор југоисточне Европе. Отуда и значај анализе из перспективе држава исељавања како за потпуније разумевање саме појаве миграција тако и за разумевање држава које су се са том појавом суочавале. Аутор препознаје ограниченост економског утицаја миграција и миграната на економски развој простора порекла, као и видљиво место процеса и актера миграција у сфери јавне перцепције и политичког ангажовања. Враћајући се на актуелност питања миграција и југоистока Европе као превасходног простора исељавања, постаје јаснија важност историјске перспективе и разумевања појаве, процеса и понуђених одговора у покушају тражења решења за изазове савременог тренутка.

Монографија Улфа Брунбауера изнова упућује на значај и потребу анализе миграција као својеврсног друштвеног феномена. У понуђеном истраживању аутор је потврдио значај појаве и процеса миграција у историјском развоју југоистока Европе, као и сазнајну ширину коју изучавање ове појаве нуди. Аналитички приступ, компаративност, уочавање сложених процеса, регионалних специфичности и посебности појединачног искуства чине ову књигу вредним доприносом у разумевању појаве миграција и простора југоисточне Европе. Коначно, нудећи сопствену перцепцију искуства југоистока Европе са појединим аспектима миграторног кретања и односа држава према њему, аутор отвара простор за нове дебате, промишљања и анализе у циљу постизања утемељених и научно заснованих закључака. Искуство југословенске државе заузима кључно место у укупној анализи и стога, поред инспиративног садржаја, чини ово дело посебно занимљивим домаћој научној јавности.

Весна ЂИКАНОВИЋ

Др Миомир Гаталовић. *Косово и Метохија у државној политици Југославије 1958–1965.*
Београд: Институт за савремену историју,
Друштво историчара Србије, 2016, 404.

Научна монографија др Миомира Гаталовића *Косово и Метохија у државној политици Југославије 1958–1965* представља истраживање којим је аутор покушао да покаже колики је политички утицај имала југословенска држава на простору Косова и Метохије у наведеном периоду. Шири хронолошки аспект овог рада јесте југословенски социјализам у коме је држава срасла са Савезом комуниста Југославије, а уже хронолошки обухвата период од Седмог конгреса СКЈ 1958. до доношења Закона о Фонду Федерације за кредитирање привредног развоја недовољно развијених република и крајева 1965. године. У том периоду је југословенска држа први пут укључила Аутономну Косовско-метохијску област у своје планове друштвеног и привредног развитка, а тада је интензивирано и деловање Комисије за националне мањине ЦК СКЈ која је значајну пажњу посветила албанској мањини, као двотрећинској у укупном становништву Косова и Метохије. Како закључује аутор, период 1958–1965. представља нову етапу у проширењу права АП КиМ у оквиру југословенске државе, јер је већ 1966. Брионским пленумом дошло до промена у државној политици према овој покрајини.

Рад др Гаталовића састоји се из Предговора, Увода, пет поглавља и Закључка. Аутор је у Предговору навео сврху свог истраживања и објаснио структуру књиге. Издвојио је најважније архивске изворе и литературу који су му помогли у изради рада. Такође, нагласио је које ће термине употребљавати у главном делу текста (Држава или Федерација за Југославију, Република за Србију, Област тј. Покрајина за Косово и Метохију, Партија за КПЈ/СКЈ, а за албанску националну мањину аутор је користио термин Албанци иако су они називани званично Шиптарима до 1968. у југословенским изворима). У Уводу је аутор, да би упознао читаоца са узроцима многих појава и процеса, сажето представио географске карактеристике Косова и Метохије и приказао историју овог подручја од Берлинског конгреса 1878. до средине 50-их година 20. века уз акценат на кључне тачке и однос Срба и Албанаца као двеју најбројнијих етничких група.

Разврстана по хронолошком и тематском принципу, поглавља су подељена на по два или четири потпоглавља. Прва три односе се на

политичку, правну и друштвену историју, а остала анализирају економску, културну, просветну и здравствену историју Косова и Метохије 1958–1965. Прво поглавље, под називом Уставно правни положај Косова и Метохије у југословенској федерацији 1958–1965, обухвата четири потпоглавља која прате територијално проширење Косова и Метохије 1959, прерастање из области у покрајину 1963. и њен положај као аутономне покрајине до краја 1965. Друго поглавље, Партија и држава на Косову и Метохији 1958–1965, подељено је на четири потпоглавља у којима је објашњена сраслост државе и Партије, анализирани партијске пројекције будућности од Седмог до Осмог конгреса СКЈ и анализиран утицај отварања националног питања 1964–1965. У овом поглављу приказане су и последице чињенице да су партијски кадрови и државни чиновници били без довољно стручности и да су по националном кључу постављани на важне државне функције. Поглавље Држава и грађани на Косову и Метохији – угрожена безбедност 1958–1965, треће по реду, садржи четири потпоглавља која су посвећена проблематици утицаја међународних збивања на општа друштвена догађања на Косову и Метохији, проблему са албанским суседом, деловању Удбе које се кретало између заштите југословенске државе и репресије према косовско-метохијском становништву и поразу југословенске државе који се огледао у заоштравању међунационалних односа, јачању иредентизма и исељавању српског и црногорског становништва са Косова и Метохије. Четврто поглавље, Између напретка и заостајања – економија и привреда на Косову и Метохији 1958–1965, подељено је на два потпоглавља у којима се разматра привредна неразвијеност Косова и Метохије, што је представљало изазов новој привредној концепцији, и значај оснивања Фонда Федерације за кредитирање привредног развоја привредно недовољно развијених подручја који је за циљ имао бржи развој Косова и Метохије у периоду економске кризе 1964–1965. Последње поглавље, Процес еманципације – култура, просвета и здравство на Косову и Метохији 1958–1965, обухвата два потпоглавља о културном и здравственом просвећивању 1958–1963. и просвећивању под надзором 1964–1965.

У Закључку је аутор показао своју научну зрелост. Сумирао је најважније аспекте и постигнуте резултате истраживања на тему утицаја југословенске државне политике на Косову и Метохији. Гаталовић је свестан свог доприноса, али и извесне недоречености. Потпунија обрада теме којом се бавио изостала је због немогућности коришћења грађе у Покрајинском архиву Косова и Метохије у

Приштини, а и због непознавања албанског језика. Ипак, аутор је користио богату архивску грађу домаће провинцијенције и то Архива Југославије (22 фонда), Архива Србије (12), Војног архива (3) и Дипломатског архива Министарства спољних послова Републике Србије (2). Користио је и велики број објављених извора (65), мемоара и дневника (31), периодике (19), литературе (монографије и синтезе (266), зборника радова (40), чланака и расправа (135). На крају књиге налазе се Прилози у виду 21 фотографије које чине текст богатијим и сликовитијим. Ради лакшег сналажења у тексту на крају се налази списак скраћеница и регистар личних имена.

Према истраживањима аутора, југословенска држава је 1958–1965. континуирано улагала расположива финансијска средства у бржи друштвени, привредни, просветни, културни и здравствени развој Косова и Метохије. То је пре свега радила да би сузбила иредентизам Албанаца, којих је према попису из 1961. било 67,07% (њихов број био је повећан за мање од једне деценије за више од 100.000). Тако су Косово и Метохија у периоду 1957–1960. као материјалну помоћ добили 76,3 милијарде динара, а 1960–1965. државна улагања у покрајинску просвету била су утростручена. У Приштини је 1960. отворен први факултет (Филозофски), 1961. Правно-економски, а 1965. Технички факултет. Отворене су и две термоелектране, Косово 1 и Косово 2, 1962. и 1964. године.

Југославија је покушавала на различите начине да сузбије антијугословенску пропаганду коју је ширила албанска држава. Форсирала је националну равноправност и „братство и јединство“, потенцијала изјаве албанских партијских функционера својим сународницима о томе да им је југословенска држава пружила најшира мањинска права и слободе, истицала потребу развоја појединачних националних култура у оквиру социјалистичке Југославије. Године 1965. на место политичког секретара ПК СКС за Косово и Метохију постављен је кадар албанске националности В. Дева. Југословенска држава покушала је да подигне животни стандард становништва, инсистирајући на томе да се развој Косова и Метохије уклопи у развојну политику преко фонда Федерације који би био формиран за то. Било је такође појачано примање Албанаца у СКЈ и запошљавање у државној служби. Поред тога, она је територијално проширила простор Косова и Метохије 1959/60. (формирана је нова општина Лепосавић), унапредивши његов административни статус из области у покрајину 1963. иако, како закључује аутор, он није био довољно политички и привредно зрео за то. Владале су велика незапосле-

ност, слаба стручна квалификованост, ниска просветна, културна и здравствена свест. Чак 40% запослених било је без школе, са основном 40%, а са факултетом 3,3%. Аутор истиче да су посебан проблем били иредентистички настројени просветни радници албанске националности, којих је 70% било нестручних. Поред њих, главни носиоци иредентизма били су и интелектуалци, студенти и ученици завршних разреда средњих школа албанске националности.

Југословенска држава је, и поред великог броја иредентистичких акција, истицала замерке на рачун великосрпског национализма и била веома блага према домаћим Албанцима. Како аутор истиче, „тамна страна толерантне државне политике према Албанцима на Косову и Метохији била је видљива у прећутном одобравању и суштинском нереаговању на масовно исељавање српског и црногорског становништва са овог простора, што је чинило незаустављив процес који је водио систематском прањњењу Косова и Метохије од јединог елемента који је југословенској држави могао да осигура трајно присуство на овом простору“. И поред огромних државних улагања, Косово и Метохија су због вишевековне заосталости и великог природног прираштаја претежно албанског становништва остајали неразвијено подручје, па је реализовано само 16,6% државних инвестиција у покрајину.

Књига др Миомира Гаталовића *Косово и Метохија у државној политици Југославије 1958–1965* представља дорађену верзију дела докторске дисертације. Можемо је препоручити читаоцима јер представља покушај да се из новог истраживачког угла прикаже еволуција југословенске државне политике према Косову и Метохији у време када ју је дефинисао СКЈ. Подељеност књиге на поглавља и потпоглавља, језик који је разумљив и без компликованих реченица, објашњења у предговору и фуснотама олакшавају сналажење и читаоцима који не припадају струци. Закључци и подаци које аутор наводи подстичу читаоца на даља размишљања и отварају теме о којима није много писано у ранијој историографској литератури. Неоспорна је и научна актуелност истраживања косовско-метохијског проблема у савременом друштву. Косово и Метохија су били и остали проблем југословенске, односно српске државе те нам је ово истраживање значајно да бисмо увидели континуитет покушаја да се то питање реши. Несумњив је допринос студије Миомира Гаталовића косовско-метохијској историји, као и историји социјалистичке Југославије.

Божича СЛАВКОВИЋ

*O „nestanku“ nemačkih nacionalnih manjina.
Jedno teško poglavlje u istoriji Jugoslavije 1941–1955. godine.
Berlin–Ulm: Fondacija Beg, proterivanje, pomirenje
i Centralni podunavskošvapski muzej, 2016, 208.*

Пишући текст о слици Немаца у српској књижевности Зоран Константиновић је истакао да „истинско превлађивање несрећне прошлости изгледа да почиње у оном разумевању које сада буди патњу и оног другог“.¹ За разлику од књижевности, у којој је приказивање индивидуалних судбина које буди емпатију, води духовном зближавању и превазилажењу предрасуда оствариво и без постављања питања о дуготрајним процесима, колективним искуствима, узроцима, последицама, контексту и интересима, за историографско суочавање са „нестанком“ немачких националних мањина неопходан је био проток времена, смена генерација, отварање архива и промена друштвено-политичког и идеолошког контекста.

Један од начина суочавања са непријатним и у много чему проблематичним питањима као што је судбина немачког становништва у Југославији током и након Другог светског рата јесте кроз сарадњу институција и појединаца из Немачке, Аустрије и бивших југословенских република. Међу првим корацима на путу српско-немачке институционалне сарадње у циљу суочавања са отвореним питањима из заједничке прошлости било је организовање изложбе *Завичај на Дунаву: Суживот Срба и Немаца у Војводини* која је настала сарадњом Централног подунавскошвапског музеја из Улма (Donauschwäbisches Zentralmuseum Ulm) и Музеја Војводине из Новог Сада 2009. године. Питање суживота, али и „нестанка“ војвођанских и југословенских Немаца, отворено овом изложбом, било је централна тема конференције одржане између 21. и 23. марта 2012. године у Радгони под називом *O „нестанку“ немачке мањине. Jedno тешко поглавље историје Југославије 1941–1955*, у организацији Савезне немачке фондације Бег, изгон, помирење (Stiftung Flucht, Vertreibung, Versöhnung) и Централног подунавскошвапског музеја из Улма, а уз сарадњу Немачког историјског музеја из Берлина, Музеја Војводине

1 Зоран Константиновић, „Слика о Немцу у српској књижевности“, *Serben und Deutsche: Traditionen der Gemeinsamkeit gegen Feindbilder – Срби и Немци: Традиције заједништва против предрасуда*, прир. Gabriella Schubert, Zoran Konstantinović, Ulrich Zweiner, (Jena–Erlangen: Collegium Europaeum Jenense, 2003), 79.

из Новог Сада, Хрватског института за повијест из Загреба, Института за изучавање последица рата Лудвиг Болцман и Института за економску, социјалну и предузетничку историју у Грацу. У раду конференције учествовали су стручњаци из Србије, Хрватске, Словеније, Аустрије, Босне и Херцеговине, Мађарске и Немачке, а резултати су представљени у зборнику који је изашао 2016. године у немачком² и „југословенском“ издању (сабрани текстови у „југословенском“ издању су штампани на српском, хрватском, словеначком и један на енглеском језику).

Зборник радова *О „нестанку“ немачких националних мањина. Једно тешко поглавље у историји Југославије 1941–1955. године* садржи, поред Предговора, четири поглавља унутар којих је распоређено седамнаест ауторских текстова. Зборник је опремљен и бројним фотографијама, које су иначе похрањене у више институција, приватних архива или су преузете из литературе. Међу ауторима се налази осам историчара из Немачке, два аутора из Словеније, по један из Хрватске, Аустрије и Швајцарске и четворо из Србије, међу којима и двоје сарадника Института за новију историју Србије, Сања Петровић Тодосијевић и Зоран Јањетовић. Иако наслов упућује тематски на питање „нестанка“ немачких националних мањина, а хронолошки на период између 1941. и 1955. године, већ сам поглед на садржај указује на то да су и тематски и хронолошки опсег овог зборника далеко шири. Прво поглавље, Немци у Југославији после 1918. године. Мањине и већине (стр. 9–47), које чине три текста, бави се заједничким животом југословенских народа и Немаца у Краљевини Југославији, мада аутори превазилазе ове хронолошке оквири пишући и о периоду од досељавања Словена, а затим и Немаца у југоисточну Европу. Два текста која чине друго поглавље „Трећи Рајх“, национал-социјалистичка окупациона политика и холокауст (49–69) говоре о Немцима као починиоцима злочина кроз опис дејства СС дивизије Принц Еуген и учешћа немачких окупационих снага и Вермахта у ликвидацији Јевреја на територији Србије. Тематску срж зборника чини треће поглавље „Нестанак“ немачких националних мањина. Прогон, депортовање, интернација (71–131) са шест радова посвећених различитим аспектима судбине југословенских Немаца током и непосредно након Другог светског рата. Последње, чет-

2 *Vom „Verschwinden“ der deutschsprachigen Minderheiten. Ein schwieriges Kapitel in der Geschichte Jugoslawiens 1941–1945*, (Ulm–Berlin: Donauschwäbisches Zentralmuseum Ulm-Stiftung Flucht, Vertreibung, Versöhnung, 2016), 232.

врто поглавље, После. Подунавске Швабе – трагови (133–193), чини такође шест радова који тематизују, с једне стране судбину и идентитет Немаца који су наставили живот у социјалистичкој Југославији, а с друге културу сећања на живот у Југославији, на рат, логоре, бег и прогон оних који су током, непосредно по окончању рата или 60-их година напустили завичај иселивши се у СР Немачку, Аустрију и друге земље.

Прилози објављени у зборнику *О „нестанку“ немачких националних мањина* отварају више тема за размишљање и даље истраживање. У трагању за одговором на питање узрока протеривања Немаца из Југославије током и после Другог светског рата, аутори одлазе дубље у прошлост од 1941. и 1933. године, постављајући питања о карактеру заједничког живота немачког, словенског и других народа током 19. и прве половине 20. века са посебним освртом на период Краљевине СХС/Југославије, о лојалности Немаца према држави у којој су живели, о односу југословенских власти према немачкој мањини и др. У том смислу је прилог Зорана Јањетовића (22–32), који указује на сложеност историјског развоја, заједничког живота, оптерећења наслеђених из прошлости, уз поређење положаја немачке мањине у Југославији са односом власти према другим мањинама, али и у односу на европске прилике у то време, комплементаран са радом Карла Беткеа /Carl Bethke/ (33–47) који поставља питање хомогености немачке националне мањине распоређене у различитим крајевима Краљевине СХС/Југославије, истичући да су сви Немци, упркос различитим нивоима друштвене интеграције, на крају доживели исту судбину.

Гинтер Шедл /Günter Schödl/ у свом раду (10–21), трагајући за одговором на исто питање, нуди интерпретацију заједничког живота Немаца и словенског становништва кроз призму међусобних анимозитета и нетрпељивости југословенских народа и власти према Немцима који су насељавали југословенски простор. Међутим, може се поставити питање оправданости посматрања Немаца и Мађара као мањинског становништва на простору будуће Југославије 60-их година 19. века, ако се узме у обзир однос моћи у Хабзбуршкој монархији у том периоду (12). Поред тога, иако Гинтер Шедл оправдано истиче дуготрајност колективних представа које утичу и на политичку праксу, увиђајући континуитет антинемачког сентимента код дела јужнословенског становништва и политичких елита од 19. века до Другог светског рата, чини нам се проблематичним тумачење по

коме је негативну слику Немаца свесно ширио међу јужнословенским становништвом током прве деценије 20. века део хрватске и српске политичке елите, који је, увиђајући „илузорност“ југословенског програма посезао за стереотипним топосом угрожености од немачког „продора на исток“ (*Drang nach Osten*) у циљу јачања јужнословенског заједништва. Закључујући да „што се више јужнословенска хомогеност, посебно хрватско-српска сарадња показивала као илузија, утолико је јавно ширена слика Немаца добијала негативније, тенденциозне параноидно-агресивне црте“ (14), аутор не указује на чињеницу да „продор на Исток“ није био само плод „параноидно-агресивних“ замисли јужнословенских политичара већ пре свега спољнополитичко усмерење Аустро-Угарске и Немачке које је постојало као тенденција најкасније од последње четвртине 19. века.³

Радови посвећени положају Немаца у Југославији између 1944. и 1948. године отварају у српској и југословенској историографији мало истражено „поглавље“ о страдањима немачког становништва у логорима и интернацији у том периоду, доводећи у питање однос починилаца и жртава. Рад Михаела Портмана /Michael Portmann/ (84–92) нуди квантитативни и табеларни приказ судбине Немаца који су после 1944. остали на простору Војводине, указујући да је од око 130.000 становника немачке националности у периоду између 1944. и 1948. страдало око 50.000, од чега је око 6.500 погубљено, док су остали умрли током бега или од последица глади и других физичких напора и патњи у интернацији (86–87). Податке о страдању Немаца у Југославији допуњује рад Матијаса Бера /Mathias Beer/ који, користећи метод асиметричне компарације при анализи судбине Немаца у Југославији, Мађарској и Румунији, истиче појаве које су биле карактеристичне само за Југославију. Међу југословенским посебностима он издваја то што су од целе југоисточне Европе једино на том простору спроведене мере интернације фолксдојчера у најмање 87 логора или насеља под посебном управом, а да су од укупног броја интернираних Немаца 50% чиниле жене, 29% старији мушкарци, 21% деца. Поред тога, он истиче да је број немачких жртава у Југославији био, пропорционално укупном броју југословенских фолксдојчера, највиши у југоисточној Европи, наводећи број од

3 Видети: Andrej Mitrović, *Prodor na Balkan i Srbija 1908–1918. Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908–1918*, (Beograd: Nolit, 1981).

63.500 цивила и 28.700 погинулих бораца, односно нешто испод 20% предратног немачког становништва Југославије (127).

Прилоге Михаела Портмана, Владимира Гајгера /Vladimir Geiger/ (93–102) (који говори о судбини фолксдојчера на простору Хрватске) и Матијаса Бера допуњује рад Лени Перенчевић (151–162) који говори о сећањима Подунавских Шваба на интернацију, развлашћивање и напуштање Југославије. У раду писаном на основу збирки Института за етнологију Немаца источне Европе, Лени Перенчевић примењује поступак „историје одоздо“, приказујући сећање на интернацију, бег и протеривање из перспективе самих интернираних Немаца. У раду о збрињавању немачке деце у домовима за децу без родитељског старања у Југославији након Другог светског рата, Сања Петровић Тодосијевић (103–109) на успешан начин приказује, с једне стране, напоре југословенских власти да социјализују немачку децу, уклопе их у нов друштвени и идеолошки поредак и створе од њих социјалистичке грађане и, с друге, начин на који су сама деца проживљавала свакодневицу живота у домовима.

Радови посвећени сећању на логоре, интернацију и бег Подунавских Шваба из Југославије пружају читаоцима детаљан увид у институционални оквир бављења овим питањима у СР Немачкој, а библиографије на основу којих су прилози у зборнику писани веома упутан списак публикација немачке и југословенске провенијенције о питањима везаним за положај и судбину немачке мањине у Југославији. У том смислу, зборник *О „нестанку“ немачких националних мањина* представља добру полазну основу за истраживаче и читалачку публику заинтересовану за тему живота и судбине југословенских Немаца. Појединим радовима се може замерити одређена деконтекстуализација и недостатак проблематизације поступања дела фолксдојчера према словенском, превасходно српском становништву током рата. Од седамнаест радова који чине зборник, само су два посвећена Немцима као починиоцима злочина. У питању су у научном смислу веома значајан рад Милана Кољанина (63–69) о Холокаусту у окупираној Србији и рад Томаса Казаграндеа /Thomas Casagrande/ (50–62) о СС дивизији Принц Еуген, који, иако прецизан, готово уопште не проблематизује питање злочина које је ова јединица вршила. Стога нам се чини да зборнику као целини недостаје подробнији осврт на поступање фолксдојчера у Југославији уочи и током рата, јер би истраживачко расветљавање тог питања допринело свеобухватнијем разумевању проблема њиховог „нестанка“. Ипак,

представљање југословенских Немаца као жртава, насупрот доминантном наративу о Немцима као починиоцима злочина и агресорима, представља допринос српској и југословенској историографији и подстицај за даље бављење овом темом на индивидуалном нивоу или у оквиру институционалне сарадње. Оно нуди могућност разумевања перспективе, патњи и бола друге стране, чиме се, по речима Зорана Константиновића, отвара пут за превазилажење негативног наслеђа из прошлости. Међутим, ако је разумевање патњи друге стране први корак на путу недогматског посматрања спорних питања из заједничке прошлости, допринос историјске науке може бити једино у проучавању прошлости заснованом на изворима и ослобођеном ваннаучних утицаја.

Наталија ДИМИЋ

Paul Preston. *The Last Stalinist: The Life of Santiago Carrillo*. London: HarperCollins, 2014, 448.

Пол Престон, професор емеритус Лондонске школе економије и политичких наука, својим богатим опусом о шпанској историји двадесетог века етаблирао се као међународно признати стручњак за ову област. Важан део тог опуса чине и биографије, од ранијих Франсиска Франка и краља Хуан Карлоса, до скорашње Сантјага Кариља, дугогодишњег лидера шпанских комуниста. Књигом *The Last Stalinist: The Life of Santiago Carrillo* (Последњи стаљиниста: Живот Сантјага Кариља, шпанско издање 2013, издање на енглеском језику 2014) аутор је заокружио причу о кључним личностима савремене шпанске историје. Престонова стручност и сама тема по себи завређују пажњу наше стручне и опште јавности, али на приказивање ове књиге смо се одлучили и због одређених ауторових сазнања релевантних за савремену српску и југословенску историју. У том погледу, од посебне важности су два феномена. Са једне стране, у овој књизи можемо пронаћи исцрпну анализу совјетског утицаја на републиканску армију у току грађанског рата у Шпанији, чији су чланови били многи истакнути југословенски комунисти. Као и Кариљо, у тим годинама учили су важне лекције од совјетских татора, које су остале у сржи њиховог поли-

тичког и идеолошког обрасца. Са друге стране, пратећи Престонову анализу делања Кариља током Хладног рата, сусрећемо се са кључним питањима међународног комунизма и важном улогом коју је Југославија у тим магистралним токовима имала.

Осим ових директних спојница Кариља и Југославије, наша стручна јавност у Престоновој књизи може пронаћи и важне методолошке путоказе. Британски историчар се у коштац са великим темама хвата исцрпним радом на историјским изворима, бриљантно их сучељавајући и анализирајући да би дошао до података на којима суверено заснива своје анализе. Један од најзначајнијих примера овог приступа је ауторов рад на богатом Кариљовом мемоарском опусу, чије су белине, околишања и неистине непогрешиво усмеравале Престона ка кључним истраживачким темама. У време перманентних запитаности над методима историјске науке, својим методима и резултатима ова књига стоји као својеврсна апотеоза једног рудиментарног, „занатског“ задатка историчара на коме ова наука и почива – исцрпног рада на изворима и утврђивању података. Стога не чуди да је списак литературе и извора на којима је Престон базирао свој рад импозантан. Пошто је књигу написао експерт за шпанску историју, доминантни су извори и литература шпанске провенијенције и оптике. Уз неке успешне излете у анализе страних, превасходно совјетских извора и литературе, мана књиге остаје мањи простор посвећен ваншпанским темама које су умногоме обликовале Кариљов политички рад. Пре свега, историја европског комунизма и историја Хладног рата мање су присутни, како у самим анализама тако и у списку коришћених извора и литературе.

Структуру књиге чини шест поглавља, уз кратки Увод и Епilog, као и богат списак извора и литературе и избор фотографија. У прва два поглавља књиге описан је живот Сантјага Кариља до краја Шпанског грађанског рата, који је дочекао са само 24 године. Тих бурних и богатих година Кариљо је прошао кроз догађаје који су кључно детерминисали његову политичку биографију. Пратимо га од екстремно раног политичког активирања (још пре пунолетства ушао је у странку свога оца, социјалистичку странку ПСОЕ коју је водио блиски породични пријатељ Ларго Кабаљеро), метеорског успона у омладини партије, до преласка у редове комуниста и формирања Кариља као идеолошког ратника комунизма током грађанског сукоба. Као суверени познавалац политичке историје Шпаније у овом периоду, Пол Престон приповедачки успешно појашњава исто-

ријски контекст и на правим местима у причу убацује свог главног јунака, објашњавајући Кариља као дете свог времена, уз то не занемарујући његове личне одлике. Главни процес који нам Престон представља јесте радикализација социјалистичке омладине и њен окрет ка комунизму. Младачка радикална, али и револтирана репресијом режима, подстакнута несмотрено запаљивом реториком Кабаљера, група младића из социјалистичке партије борила се за тврђу партијску политику и немилосрдно нападала умерено крило партије. Остварајући значајне контакте са Коминтерном, који су крунисани посетом Москви 1936, ускоро су се сви нашли у редовима Комунистичке партије Шпаније (КПШ). Како је један њихов пријатељ говорио, верујући да су путем у Москву нашли свој пут у Дамаск, постали су жестоки поборници Совјетског Савеза.

У том процесу кључна личност био је Кариљо, чији је таленат препозно аргентински агент Коминтерне Кодовиља, познат под псеудонимом Медина, Кариљов ментор у време његовог преобраћења. Враћајући се у Шпанију, под маском да је још увек социјалиста и да ради у корист Кабаљера, Кариљо је по совјетском диктату створио моћну организацију уједињујући социјалистичку омладину, чији је генерални секретар био већ са 19 година, са омладином комуниста. Ова организација била је извор Кариљовог утицаја, јер је републиканској армији дала више бораца него социјалистичка и комунистичка партија заједно. Са избијањем рата Кариљо и званично прелази у КПШ, дистанцирајући се од оца и блиског пријатеља Кабаљера. Због своје кратковидости на бојиштима неупотребљив, Кариљо је на идеолошком плану имао огроман значај за комунистичку партију. Болшевизирао је своју масовну омладинску организацију, али и директно и са највиших места учествовао у превентивном терору, то јест борби против „пете колоне“ у опседнутом Мадриду. Иако је Кариљо до краја живота порицао своје учешће у злочинима у том граду, који се сматрају највећом мрљом републиканских снага, Престон методолошки убедљиво, укрштајући разноврсне изворе, показује да је Кариљо имао пресудну улогу у убиству више од 2.000 мадридских затвореника. Грађански рат био је за Сантјага Кариља мала школа стаљинизма, у којој се учио превентивном терору, стварању култа личности, али и развијао важне контакте са Коминтерном, посебно италијанским комунистима Палмиром Тољатијем и Виториом Видалијем, главним саветником у борби против идеолошких противника.

Треће и четврто поглавље књиге описују период од Кариљовог напуштања Шпаније, после пораза у грађанском рату, до доласка на водећу позицију у партији 1959. године. Наслов трећег поглавља, Потпуно формирано стаљиниста, најбоље описује ове две деценије Кариљовог живота. Контакти са совјетским обавештајцима крунисани су одмах у две кључне епизоде: денунцијацији оца социјалисте и шестомесечној обуци у хотелу Лукс. Престон прецизно и јасно показује слепо поштовање партијске линије, подилажење московским и партијским ауторитетима, водећу улогу у процесима, блаћењима и убиствима чланова КПШ, нерационални оптимизам, као и жестоко самопоуздање и амбицију који су Кариља чинили природним победником борбе за власт у једној стаљинистичкој партији, нераскидиво везаној за Совјетски Савез. У финалу те борбе, сходно промени совјетске политике на Двадесетом конгресу КПСС-а, Кариљо је победио партијску „герусију“ у савезу са младим интелектуалцима Клаудином и Семпруном, носећи талас либерализације. Након победе, чекала га је битка са двојицом сабораца, који су желели истинске и корените промене, за разлику од аутократски и просовјетски настројеног Кариља.

Однос Кариља и шпанских комуниста према Југославији и Јосипу Брозом Титу био је важно питање у овом периоду, стога га и аутор подробно описује. Огорчену борбу против такозваног „греха титоизма“, споровођену жестоком, на моменте хистеричним речником, Престон објашњава двојако. Са једне стране, пошто су исказивали велико дивљење према југословенском комунизму, са резолуцијом Информбироа шпански комунисти морали су што пре да се „оперу“ од ових хвалоспева и докажу лојалност Москви. Сам Кариљо је за то имао највише разлога, пошто се 1948. састао са Брозом и Ђиласом, тражећи војну помоћ за шпанску герилу. Југословенски политичари, увиђајући да Совјетски Савез није био информисан о овом плану, одбили су војно учешће и понудили новчану помоћ, искључиво за потребе партијског апарата. Агресивно и демонстративно дистанцирање КПШ од Југославије водило је чак и оптужбама да су југословенски борци у Интернационалним бригадама били страни шпијуни и подривали војне напоре Шпанске републике. Са друге стране, етикета титоизма била је погодна за напад на све непослушне партије који су, у тешкој борби на терену, увиђајући импотентност Кариљове централе у Паризу, водили аутономнију политику. Једина особа која је заиста имала контакт са Јосипом Брозом био је Хозе дел Барио,

који је имао своју комунистичку групацију у Београду, а о чему нам аутор не даје више информација. Након такве две деценије, Престон ситуацију у КПШ 1959. осликава као дубоко стаљинистичку, са малим помацима у либерализацији и демократизацији партијске политике и унутрашње структуре.

Последња два поглавља књиге приказују најпознатији део живота Сантјага Кариља, испуњен догађајима који су умногоме одредили његово место у шпанском друштву. У преко две деценије вођења КПШ Кариљо је дубински променио политику ове партије и постао један од главних архитеката савремене шпанске демократије. Од 1959. до почетка осамдесетих прошао је пут, како и наслов последњег поглавља казује, од државног непријатеља број један до националног блага. Аутор, изнова демонстрирајући своје познавање шпанске историје тога доба, приказује мудру и умерену политику Кариља, који је суштински допринео да се промене у тој земљи одиграју без траума и крви. На идеолошком плану, посебно након разочарања совјетском интервенцијом у Чехословачкој, та умереност водила је новој концепцији комунизма – еврокомунизму. Престон у својој анализи доказује како је еврокомунистичка концепција постала Кариљов избор не толико услед његових теоретских погледа, колико услед жестине московских удара на најмање непослушности и великог маневарског простора који му се отварао у Шпанији са дистанцирањем од Совјетског Савеза. Тражећи нови извор легитимитета за своју политику, Кариљо се чврсто везао за италијанске комунисте, уз то се позивајући и на Лењина, Хо Ши Мина, Фидела Кастра и Јосипа Броза. Кариљов обрт деловао је још шокантније с обзиром на дојучерашње жестоке нападе на југословенске и италијанске комунисте.

Али, испод те либералније површине остајала је Кариљова стаљинистичка срж, евидентна у многим процесима и блађењима партијске опозиције, била она са лева или са десна, без икакве демократске дебате. Док је у прошлости прибегавао и убиствима партијских противника, сада се ограничавао на моралну и финансијску тортуру. Најилустративнији пример стаљинистичке природе Кариља био је сукоб са блиским сарадницима Клаудином и Семпруном. Кариљо је по њиховом избацавању готово у потпуности преузео анализе и планове двојице партијских идеолога, чиме нам аутор показује да сукоб није био на плану идеја, већ се сводио на Кариљову жељу за неприкосновеном доминацијом у партији. Описујући доцнију Кариљову намеру да из партијских статута избаци лењинизам,

Престон у једној реченици сублимира суштину његове политике: „Ако је и планирао да делењинизује КПШ, свакако није намеравао да је дестаљинизује.“ Због аутократских метода Кариљо је на крају и избачен из КПШ, 1985. године, у аманет остављајући разорену партију и своје велико и значајно место у савременој шпанској историји.

У Епиплогу књиге аутор још једном подвлачи свој кључ за разумевање Сантјага Кариља – његову амбицију која га је непогрешиво водила ка моћи и слави током шест деценија политичке активности. На основу минуциозне анализе историјских извора убедљиво је показана бескрупулозност шпанског комунисте. Након ове књиге Кариљова оспоравана али и цењена личност постаје боље осликана, јаснија у својој комплексности, греховима и значајним делима за Шпанију. Иако се Престоновој анализи ништа не може одузети, и она стоји као незаобилазна литература за истраживаче, остаје питање да ли је британски историчар могао да посвети већи простор и неким другим аспектима Кариљове личности. Несумњиво је да се амбицијом може објаснити готово целокупни политички рад, али да ли амбицију можемо узети као мотив за све његове поступке? Да ли је амбиција, или нешто друго, натерало Сантјага Кариља да 23. фебруара 1981. у шпанском парламенту, док су његове колеге легле по наредби наоружаних пучиста, буде један од само тројице посланика који су остали да стоје?

Богдан З. ЖИВКОВИЋ

Dubravka Stojanović. *Rađanje globalnog sveta 1880–2015: vanevropski svet u savremenom dobu.*
Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, 2015, 501.

Када је у питању рад на синтезама које су се бавиле општом историјом, српска историографија била је обдарена немерљивим талентом и сјајним стилем аутора као што су Андреј Митровић (*Време нетрпеливих*), Чедомир Попов (*Грађанска Европа; Од Версаја до Данцига*) или пак Драгољуб Живојиновић (*Успон Европе*). Изузев кратких излета, ове синтезе су се углавном бавиле модерном историјом Старог континента, заузимајући тако помало (данас и увели-

ко) застарели европоцентрични поглед на светску историју. Очито је већ дуго постојао простор за једну квалитетну синтезу светске историје модерног доба од српског аутора, изворно на српском језику. Тај простор је препознала и попунила др Дубравка Стојановић, професор Филозофског факултета у Београду, Одељења за историју, својом књигом *Рађање глобалног света 1880–2015: ваневропски свет у савременом добу*. Чим отворите корице књиге, постаје очигледан позитиван утицај претходно наведених аутора, који су поред свог стваралаштва иза себе оставили (а претходно обучили) нову генерацију историчара врло спремних да наставе пут својих учитеља. Тако ауторка ову књигу посвећује „Успомени на мог професора и Учитеља, Андреја Митровића“. Од 1996. године када је постала асистент до данас када је редовни професор, Дубравка Стојановић је укључена у наставу у области *опште савремене историје* на Филозофском факултету у Београду. Ауторка је многобројних научних радова и монографија од којих се издвајају *Србија и демократија: 1903–1914. Историјска студија о „златном добу српске демократије“*, (Београд, 2003); *Калдрма и асфалт. Урбанизација и европеизација Београда: 1890–1914*, (Београд, 2008, 2009², 2012³); *Уље на води: огледи из историје садашњости Србије*, (Београд, 2010); *Иза завесе: огледи из друштвене историје Србије 1890–1914*, (Београд, 2013). Поред интересовања за друштвену и политичку историју Србије на прелазу векова, као и за еволуцију политичких идеја и развој демократије, модернизацијске процесе и свакодневни живот, професорка Стојановић се бави и односом школских уџбеника историје према прошлости. У науци и јавности слови за перјаницу савременог методолошког приступа и тематике *нове историје*, ангажованог интелектуализма и друштвено-научног деловања.

На први поглед необичан временски оквир одабран за тему ове књиге ауторка оправдава околностима ваневропске историје које се умногоме разликују од оних у Европи и самим тим се косе са периодизацијом европоцентричних синтеза. Ауторка излази из оквира хобзбаумовске периодизације *кратког XX века* и препознаје крај XIX века као почетак модерног империјализма и „јагме“ која је довела до прве поделе света, како примећује. За питање периодизације, као и за тему уопште, јако је важно одредити дефиницију *глобалног* и *глобализације* као процеса. Професорка Стојановић у том смислу узима апсолутно политичко-идеолошки неутрално становиште и дефинише глобализацију – а самим тим и хронолошки

оквир интересовања – почетком процеса који су „смањили простор и убрзали време“. Прецизније, то је почетак оних процеса који доводе до све веће међузависности држава, до транспоновања локалних догађаја и њихових последица на глобални ниво и до све веће корелације спољне и унутрашње политике појединих држава. Пошто је за ваневропски свет почетак тих процеса видела у последњим деценијама XIX века, професорка Стојановић активно поставља питање тренутка који се може препознати као њихов крај. Крај писања књиге померао се са развојем глобалне политичке ситуације последњих година. Ауторка нуди веома интересантно решење и у том смислу – за крај глобалног *дугог XX века* узима крај 2014. када Кина коначно преузима од САД-а место прве економије света (по укупној вредности бруто домаћег производа мереног по паритету куповне моћи) и тиме помера тежиште са северноатлантског региона као глобалног лидера после дуго, дуго времена. Та оригиналност решења и *personal voice* ауторке, за који каже да га је немогуће избећи због локализације перспективе, уједно је и велики квалитет овог синтетског дела. Што се тиче структуре књиге, професорка Стојановић на почетку наглашава потешкоће правог одабира због појединих догађаја који превазилазе оквири мини-епоха и чији утицај превазилази регионалну припадност или поједину државу. Ипак, бира поделу целина по хронолошком принципу, у оквиру којих се потпоглавља деле по географском принципу. Тако ова књига, поред Предговора, има девет глава (од којих је последња закључног карактера), део са географским картама, списак одабране литературе, регистар личних имена и регистар географских појмова.

Прва глава, која обрађује временски период од краја XIX века до краја Првог светског рата, инкапсулише империјализам већ утемељених сила, као и империјалистичке тежње нарастајућих, али искључиво кроз призму региона и земаља које су представљале објекте тих тежњи и које су се налазиле на маргинама светске моћи – изузимајући ту САД који се сврстава као ваневропска држава. Засебна поглавља су и подељена према географском принципу, па тако имамо преглед главних догађаја и процеса у земљама Африке, Азије (преко региона Блиског, Средњег и Далеког истока, Индокине итд.), Латинске Америке, затим и у САД-у, да би се глава завршила прегледом учешћа САД-а у Првом светском рату, општим одлукама и импликацијама одлука Конференције мира у Паризу и формирања Лиге народа. У покушају да дефинише микроепоху и да уочи околности које

су довеле до процеса који су се догодили, ауторка говори о цинизму историје – крајње циничним околностима врхунца и максималног пада и разарања кроз које је Европа прошла у врло кратком периоду. Европске земље од доба географских открића и ширења свог утицаја на њима нове крајеве мање-више имале су доминантан утицај на већину планете. У тренуцима пред Први светски рат, оне су на врхунцу дотадашње војне и економске моћи и држе 85% света под својом контролом. Утемељење те све израженије доминације и прелазак са старог колонијалног на модерни империјализам условили су многобројни фактори, као што су индустријска револуција, техничко-технолошки напредак, нарочито у производној и саобраћајној сфери, а онда и утицај који су ове промене имале на друштвено-економски поредак. Једна година, 1914, донеће крах свега тога у Европи, а самим тим донеће и велике промене у целом свету.

Поново подељена по регионима и појединим земљама, наредна глава говори о дешавањима између два светска рата. Почиње хронолошким прегледом унутрашњополитичких и друштвених околности у САД-у до Велике економске кризе, а затим наставља са Јапаном, Кином, Индијом, Турском и целокупним Блиским истоком до 30-их година XX века. Даља поглавља се опет баве истим регионима у периоду до Другог светског рата, са додатком Африке на крају главе. Догађаји епохе су одлично приказани у корелацији са претходном и као природни наставак околности пре, за време и непосредно после Првог светског рата. Свет је наставио да се све дубље повезује на претходно постављеним основама и да бива све уже место. Догађаји у Европи су можда и даље имали пресудан утицај на глобално стање, али у овом тренутку се више не могу занемарити ни чиниоци који се дешавају у Јапану, као што је нарастајући царистички милитаризам и империјализам, затим трвења и даље обликовање Блиског истока или политичке кризе латиноамеричких земаља. Иако структура самог дела то диктира, ипак се не стиче утисак изолованости одређених светских региона или догађаја ван светске позорнице.

Трећа глава има за тему *глобални Други светски рат*. Откуд потреба да се нагласи да је светски рат био и глобалан? Одговор на то питање проистиче из раније дефиниције глобализма, али се у овој глави ауторка такође труди да нам скрене пажњу на чињеницу да – иако је и даље доминантан диктат идеја и догађаја из Европе – почетак ревизије екстремно нестабилног поретка створеног после Првог светског рата догодио се у Малој Азији, а затим и у Африци и на

Далеком истоку. За промену, имамо стање да није Европа вукла остатак света за собом, него се он поставља у једнаку раван догађања. Што перспективу ове књиге чини неизмерно важном у најширем могућем сагледавању поменутог периода.

Послератни период заузима готово три петине ове књиге, а с обзиром на изванредну динамику епохе, то и није чудо. Опет, та динамика диктира и структурну раслојеност у хронолошком контексту па је ових последњих 70 обрађених година подељено у чак пет глава, што се показало као врло функционално у читању овог дела због добро одабраног критеријума поделе на логичке целине. Свака од глава обухвата једну мини-епоху до одређене преломне тачке која диктира одређену промену у сагледавању. С обзиром на број региона и земаља покривених у делу, тај критеријум можда не одговара стопроцентно за сваку географску целину понаособ, али значај тих преломних тачака је имао глобалне консеквенце. Главе Стварање биполарног света (1945–1959), На ивици врућег рата (1960–1969), Успон и пад Детанта (1969–1980), Нови Хладни рат (1980–1985) и крај Хладног рата (1985–1989) и Од униполарног до мултиполарног света (1990–2015) воде нас кроз буран крај најбурнијег *кратко-дугог* века. У оквирима светске политике сада се појављује још мноштво нових чинилаца и готово да више нема регија које не учествују у глобалним дешавањима. Од 1945. године свет је постао и постаје све мањи и мањи. Тај политички еволутивни процес је врло добро приказан и врло очигледан читаоцу овог дела и одатле управо проистиче жеља аутора овог приказа да поменуте главе сврста у једну целину. Да је то учињено и у самом делу, потенцијално би се створила конфузија услед заиста дугог непрекидног одељка. Креће се од корените промене коју је донео крај Другог светског рата свету. Како наводи ауторка, иако је постојала вера да се стање може вратити на старо, врата према прошлости су остала чврсто затворена. Овај период не само што је донео нови поредак, донео је потпуно нову врсту односа и *рата* међу дотадашњим савезницима. Свака преломна тачка доносила је одређену квалитативну промену у односу на претходни (треба опет нагласити) кратак период. Све до последње две и по деценије, времена чији смо савременици, а које у својој наизглед мирној динамици представља – бар по ауторкином мишљењу – логичан завршетак глобалног дугог XX века. И заиста, након свега предоченог, из перспективе ваневропског света морамо и рећи да је тако. Наравно, пад Берлинског зида је имао своје импликације на целу

планету, али посматрање тог догађаја као преломне тачке у периодизацији дефинитивно не сагледава свет као прожету и нераздвојиву целину, већ и даље само као европско игралиште.

Ово дело није продукт научног истраживања, нити нам доноси нарочито оригиналне закључке јер то, како и сама ауторка каже, није посао изводљив за једну особу у току једног људског века. Међутим, квалитет ове синтезе је то што она ни не претендује да буде нешто више, него испуњава своју практичну функцију универзитетског уџбеника – а то је уосталом и био мотив за њено настајање. Ипак, мора се напоменути да је количина коришћене литературе задивљујућа и готово неупоредива са сличним публикацијама. Ништа мање важан аспект ове књиге и њеног значаја је свежина перспективе коју нам доноси и разбијање одређених методолошких претрасуда којима је можда одавно место на гробљу метода. Као таква, ова књига би морала постати неизоставни део уџбеничке литературе студената историје у Србији, пре свега, а затим и део библиотеке свих оних читалаца заинтересованих за поменуту тематику.

Филип МИТРИЧЕВИЋ

